

DOI: 10.21005/pif.2025.61.B-01

OPEN CONSERVATION WORKS AND THE CULTURAL IDENTITY OF THE HISTORIC CITY COMMUNITY

OTWARTE PRACE KONSERWATORSKIE A TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA SPOŁECZNOŚCI MIASTA HISTORYCZNEGO

Mariola Janicka

mgr inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-9098-5565

Faculty of Architecture
Cracow University of Technology

ABSTRACT

“Open conservation works” is a concept for popularizing heritage conservation through various initiatives that increase access to a monument for people during ongoing conservation work. The word “open” refers not only to the actual possibility of entering the site and observing the work “live.” The main intention of the project is to open up to the local community and tourists, sharing the space with specialists and expanding knowledge. The article presents examples of initiatives from three European historic cities, whose main focus was the local community. These activities, by creating a bond between the community and the monument, can influence the sense of cultural identity.

Key words: open conservation works, popularization of conservation.

STRESZCZENIE

„Otwarte prace konserwatorskie” to koncept popularyzacji konserwacji dziedzictwa kulturowego poprzez różnorodne inicjatywy zwiększające dostęp do zabytku dla ludzi w trakcie trwających prac konserwatorskich. Słowo „otwarte” odnosi się nie tylko do rzeczywistego umożliwienia wejścia na teren budowy i obserwacji prac „na żywo”. Główną intencją projektu jest otwarcie się na społeczność lokalną i turystów, współdzielenie przestrzeni ze specjalistami i poszerzanie wiedzy. W artykule zaprezentowano przykładowe inicjatywy z trzech europejskich miast historycznych, których głównym obszarem oddziaływania była społeczność lokalna. Działania te, poprzez tworzenie więzi między społecznością a zabytkiem, mogą wpłynąć na poczucie tożsamości kulturowej.

Słowa kluczowe: otwarte prace konserwatorskie, popularyzacja konserwacji.

1. INTRODUCTION

The architectural heritage of historic cities must be permanently protected. Periodic maintenance and repair of historic buildings usually arouse negative emotions in residents and tourists. Often the facade of a building or the interior is covered with scaffolding, and the ongoing work causes noise and dust. Prolonged renovation makes daily life difficult for residents, and tourists are unable to visit the building or see it in its full glory. The complex restoration process taking place in a closed facility or in a segregated area thus remains a mystery. In addition, funds for the restoration are mainly raised from local residents - from city funds or, in some cases, from tourism. That is why it is so important to provide information about the work in progress, propose temporary alternatives and popularize conservation.

The care of historic buildings requires cooperation between many trades and specialties, such as architectural conservation, sculpture conservation, and archaeology. Thus, it is impossible to narrow the issue of accessibility to a single discipline. The subject of open access to research and conservation work is limited to architectural monuments that are public objects. The opening of historic buildings aimed at popularizing conservation has been taking place since the 1970s. Over the past two decades, initiatives promoting creative approaches to conservation and openness to knowledge sharing have become more common. Western European countries are leading the way here - the article presents ventures from Spain, the Netherlands and the United Kingdom. Foreign practices are proof that architectural heritage is of interest to both tourists and the local community. Poland, unfortunately, is still lagging behind - there are really few examples of making an object accessible while works are in progress. The attitudes of Poles towards conservation works and the associated closure of historic buildings were investigated by the author, and the results are included in this article. The dissemination of open conservation works in Poland requires the selection of appropriate methods of access and the willingness of specialists and investors. Such activities, by increasing knowledge of heritage and building a relationship with the monument, can influence the community's sense of cultural identity.

1.1. The present state of research

Studies on public access to research and conservation work are conducted primarily in Italy and Spain. An important role is played by the activities of the Italian company CCA (Centro di Conservazione Archeologica), which has been providing access to its own conservation sites since the 1980s. They motivate their activities by the need to raise public awareness of the fragility of heritage and the difficulty of maintaining it (Nardi 1999). Numerous publications by Robert Nardi and Andreina Constanzi Cobau provide commentary on the interventions carried out (Nardi 1999, 2010, Constanzi Cobau 2004, 2019). In Spain, an innovative approach to conservation is promoted by the Caja Madrid Fundación, founded in 1991 and today known as the Montemadrid Foundation. The organization's activities revolve around historical heritage, and it directs most restoration projects in Spain. The intervention method it has developed is based on cooperation with the public administration, an emphasis on the scientific value of the projects, and consideration of communication and dissemination of knowledge about the monument. Of particular note is the project to restore the facade of the San Pablo Church in Valladolid¹ (Morate, Almagro, Blanco 2008).

In Poland, the issue of closing historic buildings for the duration of works was outlined by Jolanta Sroczynska (2018). It is worth mentioning other articles by Sroczynska (2012, 2014) on various forms of access and popularization of conservation. The topic of public access to archaeological works was addressed by the author (2021).

Among publications on communication in conservation, Elisabeth Pye's book should be singled out, where an entire chapter is devoted to this very issue (2001).

¹ During the project, a detailed communication and dissemination plan was developed, including a temporary exhibition space ("Façade Interpretation Center"), a raised platform that moves along the building's facade (allowing close-up observation of sculptural details and tracking of ongoing restoration work) and video surveillance.

2. MATERIALS AND METHODS

The materials that form the basis of this study were collected by the author through interviews, surveys and contemporary literature on the subject. The issue of open conservation works is a relatively new topic in Polish publications, so the author makes extensive use of foreign scientific and non-scientific literature. The author uses the method of logical argumentation through the analysis of contemporary literature on the subject and its critical evaluation, as well as qualitative direct and indirect research - conducted through a survey questionnaire and in-depth interviews.

The article presents the results of the survey *Forms of presentation of research and conservation work carried out on historic buildings* conducted by the author from February to October 2023. 210 people took part in the anonymous survey, its aim was to determine the attitude of respondents to the limitations related to conservation work carried out on historic buildings and preferences for possible ways of showing them.

3. RESULTS

3.1. Open conservation – examples

In order to outline possible solutions as alternatives to closed conservation works, three example initiatives are presented below. Cases were selected from European historic cities with a population of over 200,000 and whose main impact area was the local community.

Roman Theatre, Cartagena, Spain

“Abierto por obras, or “open to works,” is a Spanish idea for a contemporary approach to heritage preservation. Initially, it was to be a single initiative launched during the renovation of a cathedral in the Basque city of Vitoria-Gasteiz. No one expected at the time that “Abierto por obras” would become a series of many more ventures in Spain, and that the open approach to conservation promoted in this way would become the inspiration for European guidelines and recommendations. The premise of the project is for the community and professionals to share spaces, exchange insights and share knowledge.

Fig. 1. Guiding visitors through the Roman amphitheater in Cartagena. Source: photo by Felipe G. Pagán (Facebook 2024)

Ryc. 1. Orowadzanie zwiedzających po amfiteatrze rzymskim w Kartagenie. Źródło: fot. Felipe G. Pagán (Facebook 2024)

In July 2024, Cartagena Mayor Noelia Arroyo announced the launch of another project as part of the “Abierto por obras”-a tour of the Roman amphitheater where archaeological work is currently underway (Ayuntamiento Cartagena 2024). The event was aimed primarily at the city's residents, and information about it was posted on the Cartagena City Council website and via social media (Instagram, Facebook). A dozen meetings were scheduled in July, August and September, during which participants could see the excavations and receive information on the progress of the project and the discoveries made so far. An additional reason for opening the archaeological work site was the latest finds. They necessitated an extension of the project and modification of the contract, which also entailed additional costs. This is why the City Council was keen to show residents the progress of the work and its complexity. The tour took place in groups of thirty, guided by a qualified guide. Participation in the event was free, but advance reservations were required². Due to the entrance to the works area, the following precautions were required: wearing a reflective vest, helmet and full footwear, minors had to be accompanied by adults, and a liability release form had to be filled out before the visit (Ayuntamiento Cartagena 2024b). The project received a great deal of attention from residents. There were numerous comments on social media expressing a desire to participate in the event. It turned out that the number of applicants was much greater than the available number of seats. Due to numerous requests, the City Council assured of further editions of the opening of the work area in the coming months (Fig.1).

Domtoren, Utrecht, the Netherlands

Another example of a creative approach to renovating a monument is the renovation of Domtoren, the tallest church tower in the Netherlands. Built in the fourteenth century, it has become an icon of Utrecht and still gives character to the silhouette of the city. That's why, when planning the five-year restoration work, it was impossible to simply cover the tower with scaffolding for so long. A decision was made to install a temporary elevator along the scaffolding to compensate for the covered façade. Besides, to get to the top of the tower, one has to climb 465 stairs, which prevented people with limited mobility from visiting. Due to the fact that it is a monument, it is not possible to install an elevator permanently. Thanks to the elevator and a properly secured platform, it was possible not only to be at a height of 100 meters and admire the city from a new perspective, but also to see the details of the building up close³.

Fig. 2. Thom Stulen on top of Domtoren. Source: photo by Ruud Voest (AD 2022)

Ryc. 2. Thom Stulen na szczycie Domtoren. Źródło: fot. Ruud Voest (AD 2022)

² The lists were completed in less than 10 minutes, as the author found out for herself.

³ The price of the elevator ticket was €15, for people with disabilities the price was reduced to that for taking the stairs, i.e. €12.50.

Prior to the opening of the elevator, a contest was held to select the person who would be the first to go to the top of the tower. The first visitor, on July 10, 2020, was wheelchair-bound Thom Stulen. He was delighted with the initiative: *I have never seen the city from above. I see all sorts of familiar places, such as Galgenwaard. I could really sit here all day* (DUIC 2020). Thanks to the temporary elevator, more than 20,000 people went to the top of the tower, and for many of them it was a once-in-a-lifetime opportunity (Fig.2). Part of the proceeds from the tickets went to the renovation of Domtoren. The work was eventually completed ahead of schedule, and the elevator was dismantled in January 2023.

Southampton, UK

The new - open to the people - approach to the restoration of historic buildings starts with small changes, forming good habits among restorers and other specialists. An example of innovative heritage management is the work of Southampton City Council - Culture and Tourism. Most of the conservation work carried out on buildings and monuments managed by the city takes place outside. Often the work is carried out next to sidewalks, in areas easily accessible to the public. These works are carried out by specialists, who are asked by the city management to answer questions from passersby in a polite and clear manner, even if this may slow down their work. Of course, this does not apply to activities that expose them to the risk of injury, such as those caused by dust, debris or falling elements. The openness of those working on monuments has a very positive effect on the local community, and the level of interest and knowledge of local heritage is already high and growing. The activities are focused precisely on the residents of the city - from the historic part and other neighborhoods. People living in the vicinity of the renovated building like to meet the workers and see the progress of the work every day. People's curiosity is answered in a willing exchange of knowledge and insights. As a result, residents can connect more strongly with the heritage around them and feel pride in the place where they live. The preservationist's work is also popularized through presentations at local community forums and civic associations, and through the website (Southampton City Council). As for monuments where restoration work takes place inside or in spaces with limited access - *Heritage Open Days* (Heritage Open Days) and *Festival of Archaeology* are organized. In 2023, a total of about 2,500 people visited the five sites over two days. The events also attract volunteers, who then become local ambassadors for conservation work. This also enlarges their knowledge, as they receive additional information to pass on to visitors. Most of the participants at *Heritage Open Days* are local community⁴.

3.2. Open conservation works in Poland

Examples from abroad should become an inspiration for Polish specialists and investors who do not yet see the potential of such activities. Increasing access to monuments where work is being carried out facilitates understanding of the hardship of time-consuming work, broadens knowledge of heritage and deepens the relationship with the monument. In addition, it can provide financial support for the site - either directly (for example, through paid admission tickets) or indirectly (visitors may be more willing to support historic preservation in the future). Maintaining historical heritage requires a huge amount of money, which is often difficult to come by, especially in smaller towns. Therefore, a change in the approach to historic preservation in Poland is even a necessity.

As of today, renovations of buildings in Poland are mainly associated with covered elevations (on which at most an advertisement of the contractor or founder appears), scaffolding cluttered fragments of interiors, or simply a closed building (Fig. 3, Fig. 4, Fig. 5). Rarely is there accurate information about the work being done and its expected duration (aside from the legally required information board⁵). Even small changes, such as just reporting on the progress of the work in progress, can change the attitude of the local community and tourists.

⁴ Information on the activities of Southampton City Council - Culture and Tourism gathered from an interview with Southampton City Council - Culture and Tourism staff member Jo Bailey and a survey on *the Popularization of conservation works in the museums of UK* conducted by the author in March and April 2024.

⁵ In accordance with Article 45b of *the Construction Law* (Ustawa Prawo budowlane).

Fig. 3. Conservation of the tower of St. Mary's Basilica in Krakow, April 2024. Source: photo by the author

Ryc. 3. Konserwacja wieży bazyliki Mariackiej w Krakowie, kwiecień 2024 r. Źródło: fot. autorka

Fig. 4. Conservation of the interior of St. Michael the Archangel Church in Ujanowice, October 2020. Source: photo by the author

Ryc. 4. Konserwacja wnętrza kościoła św. Michała Archanioła w Ujanowicach, październik 2020 r. Źródło: fot. autorka

Fig. 5. Renovation of the Machinery House at the Juliusz Słowacki Theater in Krakow, October 2021. Source: photo by the author

Ryc. 5. Remont Domu Machin przy Teatrze im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, październik 2021 r. Źródło: fot. autorka

A survey conducted by the author helped to verify the attitude and expectations of Poles towards conservation work carried out on historic buildings.

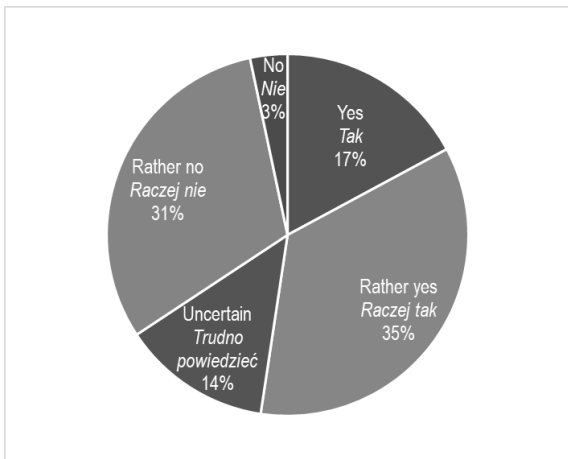

Fig. 6. Do you think that renovations and maintenance work carried out on historic buildings can make everyday life more difficult for residents of the locality in which the building is located? Elaborated by the Author.

Ryc. 6. Czy uważasz, że remonty i prace konserwatorskie prowadzone przy budynkach zabytkowych mogą utrudnić życie codzienne mieszkańcom miejscowości w której znajduje się obiekt? Oprac. Autorka

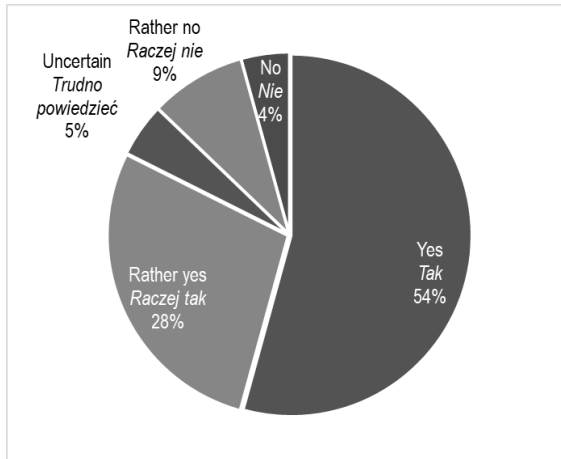

Fig. 7. Did you feel disappointed in a situation where you were prevented or restricted from accessing a historic site due to conservation work? Elaborated by the Author.

Ryc. 7. Czy czułeś / czułaś się zawiedziony / zawiedziona w sytuacji, gdy uniemożliwiono bądź ograniczono Ci dostęp do obiektu zabytkowego ze względu na prace konserwatorskie? Oprac. Autorka

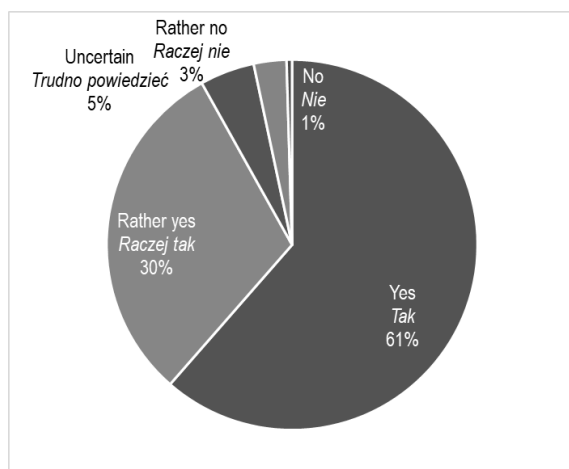

Fig.8. Do you think residents and tourists should be informed about what kind of work is being carried out at the facility and about the work schedule? Elaborated by the Author

Ryc.8. Czy uważasz, że mieszkańcy i turyści powinni być informowani, jakiego rodzaju prace są przeprowadzane w obiekcie oraz o harmonogramie prac? Oprac. Autorka

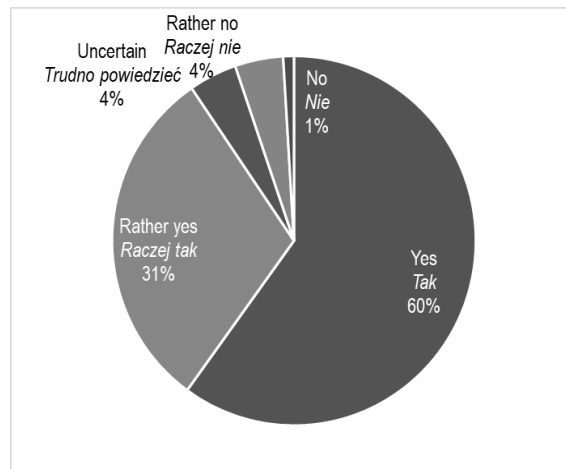

Fig.9. Do you think that compensation for the difficulties associated with the restoration work could be educational activities about the work in progress, or temporary installations to make the facility more attractive for the duration of the restoration? Elaborated by the Author

Ryc.9. Czy uważasz, że rekompensatą dla trudności związanych z pracami konserwatorskimi mogą być działania edukacyjne na temat prowadzonych prac, bądź tymczasowe instalacje mające na celu uatrakcyjnienie obiektu na czas remontu? Oprac. Autorka

More than half (52%) of the respondents said that restoration and conservation work being carried out on historic buildings could make daily life difficult for residents of the locality in which the building is located, with 34% responding "No" or "Rather not" (Fig.6). 82% of respondents felt disappointed when they were prevented or restricted from accessing a historic building due to the conservation work being carried out (Fig.7). When asked whether residents and tourists should be informed about what kind of work is being carried out at the site, the vast majority answered in the affirmative (61% "Yes", 30% "Rather yes") (Fig.8). 91% of those surveyed agreed with the statement that compensation for the difficulties associated with conservation work could be educational activities about the work being held, or temporary installations to make the facility more attractive for the duration of the renovation (Fig.9). The survey results confirm that restoration work often stirs up negative emotions. Opening up to people through information and education can compensate for the associated inconveniences.

4. DISCUSSION

In order to select the right type of sharing for a given case, many factors should be taken into account, such as the type of research and work to be performed, the duration of the renovation, the location of the facility. However, it is crucial to define the target group, that is, to determine for whom mainly the project is organized and what their expectations may be.

Professor Boguslaw Szmygin distinguishes three groups of historic cities: a large city, where the historic area is a small part of it (1), a medium-sized city, about 100,000-200,000 inhabitants, where the historic area is one of many others (2), a small town, about 10,000 inhabitants, where the historic area encompasses all or most of it (3). The protection of the historic area is easiest in large cities (1), with financial resources obtained from the other districts. Medium-sized cities are at a disadvantage, having to rely more on tourism, which can be difficult to obtain if the historic value is not exceptional. In the most difficult situation are towns in the third category, for which mass

tourism is usually the only chance, and it is not easy to get it in this case (Szymgin 2011, pp. 33-34).

Going further, the professor defines two types of tourist - external and internal. An external tourist is a person coming from a distant place. An internal one is a person living nearby, for example, in another district of the city, who needs much less time to reach his destination - a monument. An external tourist has a limited time for his stay, so his choice falls on well-known and popular places. An internal tourist, on the other hand, is usually already familiar with the basic sights from his surroundings, so he chooses places that are less popular, often providing a backdrop for various activities. External tourism most often concerns large cities, sometimes medium-sized ones, and very rarely small ones, because only something truly extraordinary can encourage people to visit smaller places. Internal tourism can be developed in any locality (Fig.10) (Szymgin 2011, pp. 34-35).

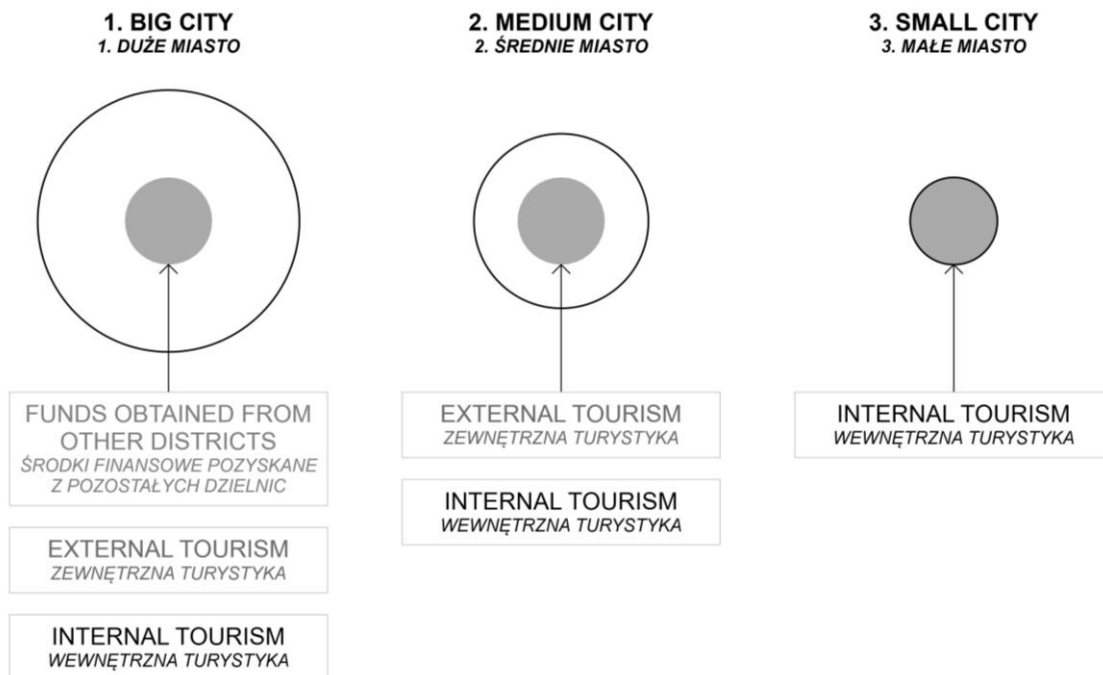

Fig. 10. The size of the historic town and the main sources of financing for the care of historical monuments based on (Szymgin 2011), elaborated by the Author

Ryc. 10. Wielkość miasta historycznego a główne źródła finansowania opieki nad zabytkami na podstawie (Szymgin 2011), oprac. Autorka

Considering the previously mentioned forms of providing access to the site where the work is carried out, a similar relationship can be observed. All initiatives support internal tourism, but only some can be seen by the external tourist. Examples of ventures aimed primarily at the internal tourist are workshops related to the subject of the work in progress, assistance with research and work, or educational activities for children. Participation in such events must be planned in advance, registration is often required, and seating is limited. These are niche activities, aimed at those more interested in the subject of conservation or the monument itself. An example of this form of accessibility is the series of meetings at the Roman amphitheater in Cartagena described earlier. Initiatives such as temporary installations and paths to observe the work of specialists or the environment will attract both the internal and external tourist. This form of accessibility is perfectly illustrated by the example from Utrecht. For these activities, it is good to put the internal tour-

ist, i.e. the local community, in a privileged position. This could be, for example, entry without advance reservation or a reduced admission price. Doing so will make it easier for those living nearby to access the monument and thus reinforce the feeling that it is part of their everyday environment, which they collectively care about.

5. CONCLUSION

Human life is not only about the struggle for survival, but is also an attempt to understand the world and one's place in it. Cultural practices of meaning-making create identity and construct the "self"-by creating the cultural worlds in which we create ourselves (Willis 2005, p. 15). In the times we live in, one does not "automatically" belong anywhere, which is why it is so important to work on one's own meaning in the cultural sphere (Willis 2005, p. 15). Architectural heritage is a witness to our history and the backdrop of everyday life. Above all, it is our common property, which we must care for and protect.

The acceptance that we will never be able to fully understand the past and that many different interpretations of the past are possible has resulted in the acknowledgment that the past does not belong only to experts (Pye 2001, p. 11). This is why opening up to people should become the basis of today's preservation. It is important to skillfully select methods for making conservation work accessible. These will depend on the size and nature of the locality in which the historic site is located, the so-called target group, the scope and type of conservation work, and the duration of the entire project. Proper communication and presentation is very important - guided tours, the opportunity to talk to specialists and/or clear graphic information. It's worth remembering that a new approach to conservation starts with making small changes, like encouraging specialists to politely answer questions from passersby. It is the internal tourism, that is, the discovery, experience and expansion of knowledge of the immediate environment by the local community that can have a huge impact on the formation of cultural identity.

OTWARTE PRACE KONSERWATORSKIE A TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA SPOŁECZNOŚCI MIASTA HISTORYCZNEGO

1. WPROWADZENIE

Dziedzictwo architektoniczne miast historycznych musi być objęte stałą ochroną. Okresowe konserwacje i remonty obiektów zabytkowych zwykle budzą negatywne emocje u mieszkańców i turystów. Często elewacja budynku lub wnętrze zasłonięte jest rusztowaniami, a prowadzone prace powodują hałas i kurz. Długotrwały remont utrudnia życie codzienne mieszkańcom, a turyści nie są w stanie zwiedzić obiektu, ani zobaczyć go w pełnej krasie. Złożony proces konserwacji odbywający się w zamkniętym obiekcie lub w wydzielonej części pozostaje więc tajemnicą. Dodatkowo, fundusze na remont głównie pozyskiwane są od mieszkańców – ze środków miasta lub w niektórych przypadkach – z turystyki. Dlatego tak ważne jest informowanie na temat prowadzonych prac, proponowanie tymczasowych rozwiązań alternatywnych oraz popularyzacja konserwacji.

Opieka nad zabytkowymi budynkami wymaga współpracy pomiędzy wieloma branżami i specjalizacjami, jak na przykład konserwacja architektury, konserwacja rzeźby, czy archeologia. Nie sposób więc zawęzić problematykę udostępniania do jednej dyscypliny. Tematyka otwartego dostępu do badań i prac konserwatorskich ograniczona jest do zabytków architektury będących obiektami

publicznymi. Otwieranie obiektów zabytkowych mające na celu popularyzację konserwacji ma miejsce już od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku. W ciągu ostatnich dwudziestu lat coraz częstsze stają się inicjatywy promujące kreatywne podejście do konserwacji i otwartość na dzielenie się wiedzą. Przewodzą tutaj kraje Europy Zachodniej – w artykule zaprezentowane są przedsięwzięcia z Hiszpanii, Holandii i Wielkiej Brytanii. Zagraniczne praktyki są dowodem na to, że dziedzictwem architektonicznym zainteresowani są zarówno turyści jak i społeczność lokalna. Polska niestety pozostaje jeszcze w tyle – przykładów udostępniania obiektu w trakcie trwających prac jest naprawdę niewiele. Nastawienie Polaków wobec prac konserwatorskich i związanym z nimi zamykaniem obiektów zabytkowych został zbadany przez autorkę, a wyniki zamieszczono w niniejszym artykule. Upowszechnienie otwartych prac konserwatorskich w Polsce wymaga dobrania odpowiednich metod udostępniania oraz chęci ze strony specjalistów i inwestorów. Takie działania, poprzez pogłębianie wiedzy na temat dziedzictwa i budowanie relacji z zabytkiem, mogą wpłynąć na poczucie tożsamości kulturowej społeczności lokalnej.

1.1. Stan badań

Badania naukowe na temat publicznego dostępu do badań i prac konserwatorskich prowadzone są przede wszystkim we Włoszech i w Hiszpanii. Istotną rolę odgrywa działalność włoskiej firmy CCA (Centro di Conservazione Archeologica), która od lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku udostępnia własne stanowiska konserwatorskie. Swoje działania motywują koniecznością podniesienia świadomości społecznej na temat kruchości dziedzictwa i trudności utrzymania go w dobrym stanie (Nardi 1999). Liczne publikacje Roberta Nardiego oraz Andreiny Constanzi Cobau stanowią komentarz dla przeprowadzonych interwencji (Nardi 1999, 2010, Constanzi Cobau 2004, 2019). W Hiszpanii nowatorskie podejście do konserwacji propaguje założona w 1991 roku Caja Madrid Fundación, zwana dzisiaj fundacją Montemadrid. Działalność organizacji koncentruje się wokół dziedzictwa historycznego, kieruje ona większością projektów renowacyjnych w Hiszpanii. Opracowana przez nią metoda interwencji opiera się na współpracy z administracją publiczną, nacisku na wartość naukową projektów oraz uwzględnianiu komunikacji i rozpowszechniania wiedzy o zabytku. W szczególności należy wyróżnić projekt restauracji fasady kościoła San Pablo w Valladolid⁶ (Morate, Almagro, Blanco 2008).

W Polsce problematykę zamykania obiektów zabytkowych na czas trwania prac nakreśliła Jolanta Sroczyńska (2018). Wśród publikacji dotyczących różnych form udostępniania i popularyzacji konserwacji można wskazać inne artykuły Sroczyńskiej (2012, 2014). Tematyka publicznego dostępu do prac archeologicznych została poruszona przez autorkę (2021).

Wśród publikacji dotyczących komunikacji w konserwacji należy wspomnieć książkę Elisabeth Pye, gdzie cały rozdział został poświęcony właśnie temu zagadnieniu (2001).

2. MATERIAŁY I METODY

Materiały, które stanowią podstawę niniejszego opracowania, zostały zgromadzone przez autorkę za pomocą wywiadów, ankiet oraz współczesnej literatury tematu. Problematyka otwartych prac konserwatorskich jest w polskich publikacjach tematem stosunkowo nowym, dlatego autorka w dużej mierze korzysta z zagranicznej literatury naukowej i nienaukowej. Autorka posługuje się metodą logicznej argumentacji poprzez analizę współczesnej literatury tematu i jej krytyczną ocenę oraz badaniami jakościowymi pośrednimi i bezpośrednimi – prowadzonymi za pomocą kwestionariusza ankietowego i wywiadów pogłębionych.

W artykule przedstawiono wyniki ankiety *Formy udostępniania badań i prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych* przeprowadzonej przez autorkę od lutego do października 2023 roku. W anonimowej ankiecie wzięło udział 210 osób, jej celem było określenie stosunku

⁶ Podczas projektu opracowano szczegółowy plan komunikacji i rozpowszechniania zawierający m.in. tymczasową przestrzeń wystawienniczą („Centrum interpretacji fasady”), podnoszoną platformę poruszającą się wzdłuż elewacji budynku (pozwalającą na obserwację detali rzeźbiarskich z bliska oraz śledzenie postępujących prac konserwatorskich) i monitoring video.

respondentów do ograniczeń związanych z pracami konserwatorskimi prowadzonymi w obiektach zabytkowych oraz preferencji względem możliwych sposobów ich udostępniania.

3. WYNIKI

3.1. Otwarte prace konserwatorskie - przykłady

W celu nakreślenia możliwych rozwiązań stanowiących alternatywę dla zamkniętych prac konserwatorskich, poniżej zaprezentowano trzy przykładowe inicjatywy. Wybrano przypadki z europejskich miast historycznych powyżej 200 000 mieszkańców, których głównym obszarem oddziaływania była społeczność lokalna.

Teatr Rzymski, Kartagena, Hiszpania

„Abierto por obras”, czyli „otwarte na prace” to hiszpański pomysł na współczesne podejście do ochrony dziedzictwa kulturowego. Początkowo miała być to pojedyncza inicjatywa uruchomiona podczas remontu katedry w baskijskim Vitoria-Gasteiz. Nikt wtedy nie spodziewał się, że „Abierto por obras” stanie się cyklem wielu kolejnych przedsięwzięć w Hiszpanii, a promowane w ten sposób otwarte podejście do konserwacji stanie się inspiracją dla europejskich wytycznych i zaleceń. Założeniem projektu jest współdzielenie przestrzeni przez społeczność i specjalistów, wymiana spostrzeżeń i dzielenie się wiedzą.

W lipcu 2024 roku burmistrz Kartageny Noelia Arroyo ogłosiła uruchomienie kolejnego projektu w ramach cyklu „Abierto por obras” – zwiedzanie rzymskiego amfiteatru, w którym prowadzone są obecnie prace archeologiczne (Ayuntamiento Cartagena 2024). Wydarzenie skierowane było przede wszystkim do mieszkańców miasta, a informacja o nim została zamieszczona na stronie Rady Miejskiej Kartageny oraz za pośrednictwem mediów społecznościowych (Instagram, Facebook). Zaplanowano kilkanaście spotkań w lipcu, sierpniu i wrześnie, podczas których uczestnicy mogli zobaczyć wykopaliska oraz otrzymać informacje na temat przebiegu projektu i dotychczasowych odkryć. Dodatkową przyczyną otwarcia terenu prac archeologicznych były najnowsze znaleziska. Wymusiły one wydłużenie projektu i modyfikację kontraktu, co wiązało się również z dodatkowymi kosztami. Właśnie dlatego Radzie Miasta zależało na pokazaniu mieszkańcom postępu prac oraz ich złożoności. Zwiedzanie odbywało się w trzydziestoosobowych grupach oprowadzanych przez wykwalifikowanego przewodnika. Udział w wydarzeniu był darmowy, ale konieczna była wcześniejsza rezerwacja⁷. Ze względu na wejście na teren robót, wymagane było zachowanie środków ostrożności: założenie kamizelki odblaskowej, kasku i pełnego obuwia, osoby niepełnoletnie musiały być pod opieką dorosłych, a przed wizytą konieczne było wypełnienie formularza o zwolnieniu z odpowiedzialności (Ayuntamiento Cartagena 2024b). Projekt spotkał się z ogromnym zainteresowaniem mieszkańców. W mediach społecznościowych pojawiły się liczne komentarze wyrażające chęć wzięcia udziału w wydarzeniu. Okazało się, że liczba chętnych była znacznie większa niż dostępna ilość miejsc. W związku z licznymi prośbami Rada Miasta zapewniła o kolejnych edycjach otwarcia terenu prac w najbliższych miesiącach (Ryc.1).

Domtoren, Utrecht, Holandia

Innym przykładem kreatywnego podejścia do renowacji zabytku jest remont Domtoren - najwyższej wieży kościelnej w Holandii. Zbudowana w czternastym wieku, stała się ikoną Utrechtu i do dziś nadaje charakter sylwetce miasta. Właśnie dlatego w trakcie planowania pięcioletnich prac renowacyjnych, nie można było pozwolić na zwyczajne zastąpienie wieży rusztowaniami na tak długi czas. Podjęto decyzję o zamontowaniu wzdłuż rusztowań tymczasowej windy, która miała stać się rekompensatą dla zakrytej elewacji. Poza tym, aby dostać się na szczyt wieży, trzeba pokonać 465 schodów, co uniemożliwiało zwiedzanie osobom o ograniczonych możliwościach poruszania się. Ze względu na to, że jest to zabytek, nie ma możliwości zamontowania windy na stałe. Dzięki win-

⁷ Listy zostały skompletowane w niecałe 10 minut, o czym autorka przekonała się na własnej skórze.

dzie i odpowiednio zabezpieczonemu podestowi, można było nie tylko znaleźć się na wysokości 100 metrów i podziwiać miasto z nowej perspektywy, ale też zobaczyć detale budowli z bliska⁸.

Przed otwarciem windy zorganizowano konkurs, aby wyłonić osobę która jako pierwsza wyjedzie na szczyt wieży. Pierwszym gościem, 10 lipca 2020 roku, został poruszający się na wózku inwalidzkim Thom Stulen. Był on zachwycony tą inicjatywą: *Nigdy nie widziałem miasta z góry. Widzę różne znajome miejsca, takie jak Galgenwaard. Naprawdę mógłbym tu siedzieć cały dzień* (DUIC 2020). Dzięki tymczasowej windzie, na szczyt wieży wyjechało ponad 20 000 osób, dla wielu z nich była to jedyna szansa w życiu (Ryc.2). Część dochodu z biletów przeznaczono na renowację Domtoren. Ostatecznie prace zakończono przed planowanym terminem, a winda została zdemontowana w styczniu 2023 roku.

Southampton, Wielka Brytania

Nowe – otwarte na ludzi – podejście do renowacji obiektów zabytkowych zaczyna się już od małych zmian, kształtowania dobrych nawyków wśród konserwatorów i innych specjalistów. Przykładem nowatorskiego zarządzania dziedzictwem jest działalność Rady Miasta Southampton – Kultura i Turystyka. Większość prac konserwatorskich prowadzonych w budynkach i przy pomnikach zarządzanych przez miasto odbywa się na zewnątrz. Często prace prowadzone są przy chodnikach, w miejscach łatwo dostępnych dla osób postronnych. Prace te wykonywane są przez specjalistów, którzy proszeni są przez zarząd miasta o udzielanie odpowiedzi na pytania przechodniów w uprzejmy i klarowny sposób, nawet jeśli może to spowolnić ich prace. Oczywiście nie dotyczy to czynności narażających na ryzyko obrażeń, na przykład spowodowanych kurzem, gruzem czy spadającymi elementami. Otwartość osób pracujących przy zabytkach ma bardzo pozytywny wpływ na lokalną społeczność, a poziom zainteresowania i wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa już jest wysoki i ciągle się powiększa. Działania skoncentrowane są właśnie na mieszkańcach miasta – z historycznej części oraz pozostałych dzielnic. Ludzie mieszkający w pobliżu remontowanego obiektu lubią poznawać pracowników i codziennie doglądać postęp prac. Ciekawość ludzi znajduje odpowiedź w chętniej wymianie wiedzy i spostrzeżeń. Dzięki temu mieszkańcy mogą mocniej związać się z otaczającym ich dziedzictwem i poczuć dumę z miejsca w którym mieszkają. Praca konserwatora popularyzowana jest również dzięki prezentacjom na lokalnych forach społecznościowych i w stowarzyszeniach obywatelskich oraz za pośrednictwem strony internetowej (Southampton City Council). Jeśli chodzi o zabytki, w których prace konserwatorskie odbywają się wewnątrz lub w przestrzeniach o ograniczonym dostępie – organizowane są dni otwarte w ramach *Heritage Open Days* (Heritage Open Days) i *Festival of Archaeology*. W 2023 roku, w ciągu dwóch dni, pięć miejsc odwiedziło łącznie około 2500 osób. Wydarzenia te przyciągają też wolontariuszy, którzy następnie stają się lokalnymi ambasadorami prac konserwatorskich. Powiększa to również ich wiedzę, ponieważ otrzymują oni dodatkowe informacje do przekazania odwiedzającym. Większość uczestników *Heritage Open Days* stanowi lokalna społeczność⁹.

3.2. Otwarte prace konserwatorskie w Polsce

Przykłady z zagranicy powinny stać się inspiracją dla polskich specjalistów i inwestorów, którzy nie dostrzegają jeszcze potencjału takich działań. Zwiększenie dostępu do zabytków, w których prowadzone są prace ułatwia zrozumienie trudu czasochłonnych prac, poszerza wiedzę na temat dziedzictwa oraz pogłębia relację z zabytkiem. Dodatkowo, może stanowić wsparcie finansowe dla obiektu – bezpośrednio (na przykład poprzez płatne bilety wstępu) lub pośrednie (zwiedzający mogą w przyszłości chętniej wspierać ochronę zabytków). Utrzymanie dziedzictwa historycznego wymaga ogromnych nakładów finansowych, o które często trudno, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach. Dlatego zmiana w podejściu do konserwacji zabytków w Polsce jest wręcz koniecznością.

⁸ Cena biletu wstępu na windę wynosiła €15, dla osób z niepełnosprawnością cena była obniżona do takiej jak za wejście schodami, czyli €12.50.

⁹ Informacje na temat działalności Rady Miasta Southampton – Kultura i Turystyka zgromadzone na podstawie rozmowy z pracownikiem Southampton City Council – Culture and Tourism – Jo Bailey oraz ankiety *Popularization of conservation works in the museums of UK* przeprowadzonej przez autorkę w marcu i kwietniu 2024 roku.

Na dzień dzisiejszy renowacje budynków w Polsce głównie kojarzą się z zasłoniętymi elewacjami (na których co najwyżej pojawia się reklama wykonawcy lub fundatora), zastawionymi rusztowaniami fragmentami wnętrz, czy po prostu zamkniętym budynkiem (Ryc.3, Ryc.4, Ryc.5). Rzadko kiedy pojawia się dokładna informacja na temat wykonywanych prac i przewidywanego czasu ich trwania (oprócz wymaganej prawnie tablicy informacyjnej¹⁰). Już niewielkie zmiany, jak właśnie informowanie na temat przebiegu prowadzonych prac mogą zmienić nastawienie społeczności lokalnej oraz turystów.

Przeprowadzona przez autorkę ankieta pomogła zweryfikować nastawienie i oczekiwania Polaków względem prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych. Ponad połowa (52%) ankietowanych stwierdziła, że remonty i prace konserwatorskie prowadzone przy budynkach zabytkowych mogą utrudnić życie codzienne mieszkańcom miejscowości w której znajduje się obiekt, przy czym 34% odpowiedziało „Nie” lub „Raczej nie” (Ryc.6). 82% osób czuło się zawiedzione w sytuacji, gdy uniemożliwiono bądź ograniczono im dostęp do obiektu zabytkowego ze względu na prowadzone prace konserwatorskie (Ryc.7). Na pytanie, czy mieszkańcy i turyści powinni być informowani o tym, jakiego rodzaju prace przeprowadzane są w obiekcie zdecydowana większość odpowiedziała twierdząco (61% „Tak”, 30% „Raczej tak”) (Ryc.8). 91% osób ankietowanych zgodziło się ze stwierdzeniem, że rekompensatą dla trudności związanych z pracami konserwatorskimi mogą być działania edukacyjne na temat prowadzonych prac, bądź tymczasowe instalacje mające na celu uatrakcyjnienie obiektu na czas remontu (Ryc.9). Wyniki ankiety potwierdzają, że prace konserwatorskie często budzą negatywne emocje. Otworzenie się na ludzi poprzez informowanie i edukowanie może kompensować związane z nimi niedogodności.

4. DYSKUSJA

Aby dla danego przypadku dobrać odpowiedni rodzaj udostępniania należy wziąć pod uwagę wiele czynników, takich jak rodzaj wykonywanych badań i prac, czas trwania remontu, miejsce w którym znajduje się obiekt. Kluczowe jest jednak zdefiniowanie grupy docelowej, czyli określenie dla kogo głównie organizowane jest przedsięwzięcie i jakie mogą być jej oczekiwania.

Profesor Bogusław Szmygin wyróżnia trzy grupy miast historycznych: duże miasto, w którym obszar historyczny stanowi jego niewielką część (1), średnie miasto, ok. 100 – 200 tys. mieszkańców, w którym obszar historyczny jest jednym z wielu innych (2), mała miejscowość, ok. 10 tys. mieszkańców, gdzie obszar historyczny obejmuje całość lub jej większą część (3). Ochrona obszaru historycznego najłatwiejsza jest w dużych miastach (1), dysponujących środkami finansowymi pozyskanymi w pozostałych dzielnicach. Miasta średniej wielkości są w gorszej sytuacji, muszą bardziej polegać na turystyce, o którą może być trudno, jeżeli wartość zabytkowa nie jest wyjątkowa. W najtrudniejszej sytuacji znajdują się miejscowości z trzeciej kategorii, dla których zwykle jedyną szansą jest masowa turystyka, a o nią w tym przypadku niełatwo (Szmygin 2011, s. 33-34).

Idąc dalej, profesor definiuje dwa typy turysty – zewnętrznego i wewnętrznego. Turysta zewnętrzny to osoba przybywająca z odległego miejsca. Wewnętrzny to osoba mieszkająca w pobliżu, na przykład w innej dzielnicy miasta, która potrzebuje znacznie mniej czasu na dotarcie do miejsca docelowego – zabytku. Turysta zewnętrzny ma ograniczony czas swojego pobytu, więc jego wybór pada na znane i popularne miejsca. Natomiast turysta wewnętrzny zwykle zna już podstawowe zabytki ze swojego otoczenia, dlatego wybiera miejsca mniej popularne, często stanowiące tło dla różnych aktywności. Turystyka zewnętrzna najczęściej dotyczy dużych miast, czasem średnich, a bardzo rzadko małych, ponieważ do odwiedzenia mniejszych miejscowości może zachęcić tylko coś naprawdę nadzwyczajnego. Turystykę wewnętrzną można rozwinąć w każdej miejscowości (Ryc.10) (Szmygin 2011, s. 34-35).

Biorąc pod uwagę wcześniej wspomniane formy udostępniania obiektu, w którym prowadzone są prace, można zauważyć podobną zależność. Wszystkie inicjatywy wspierają wewnętrzną turystykę, ale tylko niektóre mogą być dostrzeżone przez turystę zewnętrznego. Przykładami przedsięwzięć

¹⁰ Zgodnie z art. 45b (Ustawa Prawo budowlane)

skierowanych głównie do turysty wewnętrznego są warsztaty związane z tematyką prowadzonych prac, pomoc przy badaniach i pracach lub działania edukacyjne dla dzieci. Udział w takich wydarzeniach należy wcześniej zaplanować, często wymagane są zapisy, a ilość miejsc jest ograniczona. Są to działania niszowe, skierowane do osób bardziej zainteresowanych tematyką konserwacji lub samym zabytkiem. Przykładem takiej formy udostępniania jest opisany wcześniej cykl spotkań na terenie amfiteatru rzymskiego w Kartagenie. Inicjatywy takie jak tymczasowe instalacje i ścieżki umożliwiające obserwację prac specjalistów lub otoczenia przyciągną zarówno turystę wewnętrznego, jak i zewnętrznego. Tę formę udostępniania doskonale obrazuje przykład z Utrechtu. W przypadku tych działań dobrze jest stawiać turystę wewnętrznego, czyli społeczność lokalną na uprzywilejowanej pozycji. Może to być na przykład wejście bez wcześniejszej rezerwacji lub obniżona cena biletu wstępu. Takie postępowanie ułatwi dostęp do zabytku osobom mieszkającym w pobliżu i dzięki temu wzmocni poczucie, że jest to część ich codziennego otoczenia, o które wspólnie dbają.

5. PODSUMOWANIE

Życie ludzkie polega nie tylko na walce o przetrwanie, ale jest też próbą zrozumienia świata i swojego w nim miejsca. Kulturowe praktyki tworzenia znaczeń kreują tożsamość i konstruują „ja” – poprzez tworzenie światów kulturowych, w których stwarzamy siebie (Willis 2005, s. 15). W czasach, w których żyjemy nigdzie nie przynależy się „automatycznie”, dlatego tak ważna jest praca nad własnym znaczeniem w sferze kultury (Willis 2005, s. 15). Dziedzictwo architektoniczne jest świadkiem naszej historii i tłem życia codziennego. Przede wszystkim jest naszą wspólną własnością, o którą musimy dbać i którą musimy chronić. Akceptacja, że nigdy nie będziemy w stanie w pełni zrozumieć przeszłości i że jest możliwych wiele różnych jej interpretacji zaowocowała przyznaniem, że przeszłość nie przynależy wyłącznie do ekspertów (Pye 2001, s. 11). Właśnie dlatego otwarcie się na ludzi powinno stać się podstawą dzisiejszej konserwacji. Istotne jest umiejętne dobranie metod udostępniania prac konserwatorskich. Będą one zależne od wielkości i charakteru miejscowości, w której znajduje się obiekt zabytkowy, od tzw. grupy docelowej, zakresu i rodzaju prac konserwatorskich oraz czasu trwania całego przedsięwzięcia. Bardzo ważna jest odpowiednia komunikacja i prezentacja – zwiedzanie z przewodnikiem, możliwość rozmowy ze specjalistami lub/i czytelna informacja graficzna. Warto pamiętać, że nowe podejście do konserwacji zaczyna się już od wprowadzania niewielkich zmian, jak zachęcanie specjalistów do uprzejmego odpowiadania na pytania przechodniów. To właśnie turystyka wewnętrzna, czyli odkrywanie, doświadczanie i poszerzanie wiedzy na temat najbliższego otoczenia przez społeczność lokalną może mieć ogromny wpływ na kształtowanie tożsamości kulturowej.

BIBLIOGRAPHY

- AD (2022) 'Bezoekerslift Domtoren in januari voor de laatste keer omhoog (mét dinerende en proostende fans erin)' [online] <https://www.ad.nl/utrecht/bezoekerslift-domtoren-in-januari-voor-de-laatste-keer-omhoog-met-dinerende-en-proostende-fans-erin-a63982b7/> (Accessed: 04-08-2024)
- Ayuntamiento Cartagena. (2024a) 'El Anfiteatro Romano estará 'abierto por obras' todos los miércoles hasta septiembre con visitas gratuitas que se podrán reservar a partir del sábado 20 de Julio.' [online] https://www.cartagena.es/detalle_noticias.asp?id=79080 (Accessed: 27-07-2024)
- Ayuntamiento Cartagena. (2024b) 'Visita Guiada Anfiteatro Romano de Cartagena.' [online] https://www.cartagena.es/agenda_ciudad_detalle.asp?id=4402 (Accessed: 27-07-2024)
- Constanzi Cobau, A. (2004) 'Aperto per restauro. Quando un cantiere diventa ambiente museale.', *Lo stato dell'arte. Vol.2: Conservazione e restauro. Confronto di esperienze*. Red. IGII Gruppo italiano, Genova: Il Prato, https://www.academia.edu/2056004/Aperto_per_restauo_comunicare_la_conservazione
- Constanzi Cobau, A. (2019) "Open for Conservation": live experiences." *W Conservation Ethics Today: are our conservation-restoration theories and practice ready for the 21st Century?* red. Ursula Schädler-Saub, Bogusław Szmygin, 241- 251. Lublin: Lublin University of Technology, DOI:[10.35784/odk.904](https://doi.org/10.35784/odk.904)
- Facebook: Ayuntamiento de Cartagena, España [online] https://www.facebook.com/AytoCartagena/?locale=es_ES (Accessed: 27-11-2024)
- Facebook (2024): Ayuntamiento de Cartagena, España, [online] https://www.facebook.com/photo?fbid=864686802372298&set=pcb.864686919038953&locale=es_ES (Accessed: 27-07-2024)
- Heritage Open Days [online] <https://www.heritageopendays.org.uk> (Accessed: 05-11-2024)
- Instagram: Ayuntamiento Cartagena [online] <https://www.instagram.com/aytocartagenaes/> (Accessed: 27-11-2024)
- Morate, G., Almagro, A., Blanco, T. (2008) 'The concept of a cultural restoration project. The facade of San Pablo in Valladolid (Spain).', *16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible', 29 sept – 4 oct 2008, Quebec, Canada*, <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/125/1/77-twWf-282.pdf>
- Nardi, R. (2010) 'Conservation in Archaeology: Case Studies in the Mediterranean Region.' *Heritage, Conservation, and Archaeology*, <https://ccaroma.org/publication/conservation-in-archaeology-case-studies-in-the-mediterranean-region/> (Accessed: 02-08-2024)
- Nardi, R. (1999) 'Going public: a new approach to conservation education.' *Museum International* 201, Vol. 51, nr 1 (January-March 1999): 44-50, <https://ccaroma.org/publication/going-public-a-new-approach-to-conservation-education/> (Accessed: 02-08-2024)
- Pye, E. (2001), *Caring for the past. Issues in conservation for archaeology and museums*, London: James & James, ISBN 1902916107
- Southampton City Council [online] <https://www.southampton.gov.uk/arts-heritage/collections-monuments/investing-city-heritage/> (Accessed: 05-11-2024)
- Sroczyńska, J. (2014) 'Nowe muzeum na Akropolu – komunikacja społeczna a konserwacja zabytków', *Historia i współczesność w architekturze i urbanistyce : praca zbiorowa. T. 2*, red. Andrzej Kadłuczka, 153–173. Kraków: Monografia / Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Architektura. Wydaw. PK., ISBN 0860097X
- Sroczyńska, J. (2018) *Prezentacja interpretacyjna zabytków architektury w ochronie dziedzictwa kulturowego*. Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydaw. PK., ISBN 9788372429957
- Sroczyńska J. (2012) 'Role of ICT technologies in the conservation of building monuments', *Structural Analysis of Historical Constructions: Proceedings of the [8th] International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions, SAHC 2012, 15-17 October 2012, Wrocław, Poland*. Vol. 2, red. Jerzy Jasieńko, 1309–1316. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, ISBN 9788371252181
- Szmygin, B. (2011) 'The historic Towns in the Process of Development of Tourism', *The Image of Heritage. Changing Perception, Permanents Responsibilities*, red. Andrzej Tomaszewski, Simone Giometti, 33-36. Firenze: Edizioni Polisampa, ISBN 9788859608868
- Szumilas, M. (2021) 'Public Access to Archaeological Works as a Modern Form of Science Popularization'. *W: ReUso Roma 2021 : Roma, Capitale d'Italia 150 Anni Dopo. Vol. 2 : Preesistenze Architettoniche – Aree Archeologiche – Paesaggio*, red. Calogero Bellanca i Cecilia Antonini Lanari, 546–553. Roma: Artemide, ISBN 9788875754051
- Ustawa Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r (Dz. U. z 2024 r. poz. 725, 834, 1222, 1847, 1881)
- Willis, P. (2005), *Wyobraźnia etnograficzna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ISBN 8322320306

AUTHOR'S NOTE

Architect, professionally focused on public and residential architecture. Student of the Doctoral School of Cracow University of Technology, research area includes contemporary approach to conservation of monuments and its popularization.

O AUTORZE

Architekt, zawodowo koncentruje się na architekturze użyteczności publicznej i budownictwie mieszkalnym. Studentka Szkoły Doktorskiej Politechniki Krakowskiej, obszar badań obejmuje współczesne podejście do konserwacji zabytków oraz jej popularyzację.

Contact | Kontakt: mariolajanicka.11@gmail.com